

**OSMANLI DEVLETİ'NİN KUZEY KAFKASYA
SİYASETİ: ÇERKESLERDEN BAĞLILIK SENEDİ
ALINMASI**

***THE POLICY OF OTTOMAN STATE ABOUT NORTHERN
CAUCASIA: GETTING LOYALTY AGREEMENT FROM
CIRCASSIANS***

***СЕВЕРОКАВКАЗСКАЯ ПОЛИТИКА ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ:
ПРИСОЕДИНЕНИЕ ИСКОННО ЧЕРКЕЗСКОЙ ТЕРРИТОРИИ К
ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ***

Yrd. Doç. Dr. Zübeyde GÜNEŞ-YAĞCI*

ÖZET

Osmanlı Devleti, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Kuzey Kafkasya'ya eskisinden daha fazla eğilmeye ve burada yaşayan Çerkes ve Abazalarla işbirliği yapmaya karar vermiştir. Bunun nedeni ise Rusya'nın Karadeniz'e çıkması, Kefe gibi limanları kaybetmesi ve Kırım'ın Hanlığı'na aynı antlaşma gereği bağımsızlık statüsü verilmesidir.

Bu çalışmada amacım Çerkes ve Abazalarla irtibat kurmak ve bölgede Osmanlı Devleti'nin otoritesini geliştirmek için devletin genel politikalarını ortaya koyduktan sonra Soğucak ve Anapa muhafızlarının nasıl politikalar uyguladıklarını incelemektir. Genelden hareketle özelde Soğucak ve Anapa muhafızlarının Çerkes ve Abazalardan bağlılık yemini ve senedi almalarını ele alarak, bunu bölgedeki Osmanlı hakimiyeti açısından değerlendirmek olacaktır.

Anahtar Kelimeler:

Çerkes, Abaza, Osmanlı Devleti, Kafkasya, Bağlılık senedi

* Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Balıkesir - TÜRKİYE

ABSTRACT

After the Kuchuk Kaynardji treaty, signed in 1774, the Ottoman State began to deal with Caucasia much more than before and attempted to cooperate with the Circassians and Abkhazians, who lived in the region. The reason for the change of policy was the Russian attempt to control the Black Sea and the loss of Caffa port by the Ottomans. The recently acquired independent status of the Khanet of Crimea was another important fact that the Ottomans took into consideration.

My aim in this work is first to examine in what way the Ottomans tried to improve their authority over the Circassians and Abkhazians after the cooperation began. Then, the second aim of the paper is to look at the policy put into practice by the guards of Sogucak and Anapa. Particularly I want to emphasise the nature of the loyalty oath and bond taken from the regional tribes by the guards and how this policy reflected the Ottoman sovereignty in that particular region.

Key Words:

Circassian, Abkhazian, Ottoman State, Caucasia, Bond

РЕЗЮМЕ

После заключения в 1774 году договора Кучук Кайнарджа Османская империя стала проявлять к Северному Кавказу большой интерес и решила наладить доверительные отношения с проживавшими там черкезами и абхазами. Причиной этому послужил выход России к Черноморью, потеря такого порта как Кафе и получение Крымским ханством вследствие подписания этого договора статуса независимого государства.

Цель данного исследования – проследить общую политику османской империи, развернутую ею с целью установления диалога с черкезами и абхазами и расширения авторитета империи на данной территории; а также проанализировать последовавшую после этого политику военачальников Соуджака и Анапы. Следуя принципу от общего к частному, подписание документа о покорности и дача клятвы на верность черкезами и абхазами под надзором военачальников Соуджака и Анапы были проанализированы автором в контексте господства на данной территории Османского государства.

Ключевые слова:

Османская империя, Черкезы, Соуджак, Анапа, Абхазия, Черноморье.

Osmanlı Devleti, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Kuzey Kafkasya politikalarını geliştirmek amacıyla bir takım kararlar almıştır. Bu politikalarından bir tanesi Kuzey Kafkasya'nın sakinleri olan Çerkes ve Abazaların elde edilmek suretiyle Osmanlı Devleti'nin yanında yer almalarının sağlanmasıdır¹. Amaç ise Kırım Hanlığı'nın Küçük Kaynarca Antlaşması gereği bağımsız olarak kabul edilmesi², Rusya'nın Karadeniz'e çıkması ve Kuzey Kafkasya'da Rus ilerleyişinin Kuban Nehri'ne kadar gelmesi sürecinde Rusya'nın durdurulması ihtiyacıdır³.

Özellikle Kırım Seraskeri Canikli Ali Paşa'nın Kefe ve Yenikale'nin Rusya'ya verilmesinden sonra Karadeniz'in kuzeyinde Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu limanın Soğucak olabileceği yönündeki raporu bu konudaki kararın alınmasında etkili olmuştur⁴. Nitekim Osmanlı Devleti harekete geçerek Soğucak Muhafızlığı'nın aktif hale getirilmesine karar vermiştir. Diğer taraftan Müslüman Çerkesler Rus ilerleyişi karşısında Osmanlı Devleti'nden yardım istemeye karar vermişlerdir. İstanbul'da Soğucak Muhafızlığı konusunun gündemde olduğu bir zamanda Çerkesler Zanoğlu Mehmed Giray'ın başkanlığında bir heyeti yardım istemek üzere İstanbul'a göndermişlerdir⁵. Padişah I. Abdülhamid tarafından kabul edilen heyete isteklerinin değerlendirildiği ve Çerkeslere yardım edileceği, Rus ilerleyişi karşısında Çerkeslerin Osmanlı Devleti'nin yanında yer almalarından dolayı memnuniyet duyulduğu bildirilmiştir. Zaten Rusya ile yapılan Antlaşma gereği Kuban Nehri'nin güneyi Osmanlı toprakları olarak kabul edildiği ve Soğucak Muhafızlığı'nın bu amaçla aktif hale getirileceği bildirildikten sonra, heyet başkanı Zanoğlu Mehmed Giray Soğucak'a bir muhafız atanıncaya kadar muhafız kaymakamı olarak tayin edilmiştir. (Ahmed Cevdet Paşa 1309: 209.).

¹ Çerkeslerin sosyal yaşamları, gelenekleri hakkında geniş bilgi için bkz. Jabaği Baj, *Çerkezler*, Ankara 1999.

² Antlaşmanın 3. maddesi şöyledir: Kırım, Bucak, Kuban, Yedisan, Canboyluk ve Yedickul Tatarları hiç bir devlete tabi' olmadan tamamen serbest olacaklardır. Kırım Tatarları kendi hanlarını eski kanunları ve adetlerine göre "*Al-i Cengiz*" soyundan serbestçe seçeceklerdir. Tatarlar Müslüman olduklarından, istiklallerine zarar vermemek suretiyle dini işlerde hilâfet makamına bağlı bulunacaklardır. Rusya Devleti'ne tahsis olunan Kerç ve Yenikale arazi ve limanlarından başka Kırım ve Kuban yörelerinde istilâ olunan kasaba, kale ve yerleşim alanları ile Berda, Konskivodi ve Özi Suyu nehrinin Aksu ve Turla nehirleri arasında kalan arazileri Leh hududuna varıncaya kadar Tatarlara bırakılacaktır. Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi* III-IV, Sad. Neşet Çağatay, Ankara 1987, s. 73-88; Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, Ankara 2006, s. 112-119.

³ Küçük Kaynarca Antlaşması gereği Kuzey Kafkasya'da Osmanlı-Rus sınırı Kuban nehri olarak belirlenmiştir. Mirza Bala, "Çerkesler", *İA*, III, İstanbul 1993, s. 381.

⁴ Bu rapor Canikli Ali Paşa tarafından ikinci defa Kırım seferi sonrasında hazırlanmıştır. Canikli Ali Paşa'nın hayatı ve Kırım seferi hakkında geniş bilgi için bkz. Rıza Karagöz, *Canikli li Paşa*, Ankara 2003.

⁵ *Osmanlı Rus İlişkileri Tarihi (Ahmet Cavid Bey'in Müntehabâtı)*, Haz. Adnan Baycar, İstanbul 2004, s. 512; İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul 1958, s. 371.

Bütün bu gelişmelerden kısa süre sonra Ferah Ali Paşa, Soğucak muhafızı olarak görevlendirilmiştir⁶. Ferah Ali Paşa'nın görevi sadece Soğucak Kalesi'ni tamir ve tahkim ederek muhafızlık yapmak değildir. Aynı zamanda Çerkeslerin Küçük Kaynarca Antlaşması'na muhalif hareket etmelerini önlemek ve Kuban Nehri boylarında meydana gelen gelişmeleri İstanbul'a bildirmek (BOA. CAS: 14466), Soğucak'ın güneyinde yer alan Anapa Kalesi'ni yeniden inşa etmek, bölgenin güvenliğini sağlamak (BOA.CAS: Nr. 1006) ve Taman yarımadasındaki gelişmeleri yakından takip etmektir (BOA. MD: 178, h 1).

Bu çalışmada amacım, Ferah Ali Paşa'nın Soğucak'a muhafız olarak atandıktan sonra Küçük Kaynarca Antlaşması'nda Osmanlı sınırları içerisinde kabul edilen Kuban Nehri'nin güneyinde yer alan ve tebaa olan Çerkes ve Abazaları⁷ Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan savaşlar ve anlaşmalar kapsamında nasıl değerlendirildiği ve özellikle barış dönemlerinde antlaşmaların şartlarına uymalarını sağlamak adına Soğucak ve Anapa muhafızlarının Çerkeslerden yemin ve hatta senet almak suretiyle devletin politikalarını nasıl uygulamaya çalıştıklarını incelemektir.

Bu uygulamayı getiren kişi Ferah Ali Paşa'dır. Paşa, muhafız olarak Soğucak'a ulaştıktan sonra⁸ Çerkesler ve Abazalar hakkında bilgi toplamış ve nasıl hareket etmesi gerektiği hususunda kendisine bir yol haritası çizmeye çalışmıştır. Bu konuda kendisine Soğucak'ta uzun zamandır görev yapan bir asker çok yardımcı olmuştur. Asker, Soğucak'ta görev yapması itibarıyla Çerkesleri yakından tanıma ve gözleme imkânına sahip olmuştur. Ayrıca Çerkes ve Abazalarla irtibat kurmasını sağlayacak kişi olan tercümanı Taman yarımadası yerlilerinden eski Serdengeçti Ağası Mehmed Ağa da bu konuda Ferah Ali Paşa'ya yardımcı olacaktır⁹.

Çerkeslerin akrabalık bağlarına büyük önem verdiklerini öğrendikten sonra Ferah Ali Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa gibi, evlilik bağı kurmaya karar vermiştir. Çerkesler arasında itibarlı bir kişi olan Şabsığ kabilesi beyi Hasan Bey'in

⁶ Soğucak Sancağı tevcih, 9 Muharrem 1196 Yalnız muhafızlığı verilmiştir. BOA. A.RSK. Nr. 1601, s. 26.

⁷ "... Kuban nehrinin berü geçesinde Anadolu yakasında Kabartaydan berüde cibalde sakın Timurköy ve Besni ve Şefayke ve Jane ve Altı kesek ve Hoçın (?) ve Natuhaç ve Şabsıh ve Abazanın ve ve Bjeduğ ve Hatukay ve sair Memalik-i mahrusem toprağında mutavattun kabâ'il beğleri ve sipahileri ve ihtiyarlarına hüküm ki, ..." BOA. A. DVN. DVE. Nr. 17/77, Eylül 1781.

⁸ Ferah Ali Paşa, Soğucak'a ulaştığında Çerkes ve Abaza beyleri kendisini karşılamaya gelmişlerdir. BOA. Ali Emiri, Nr. 16587, 3 Recep 1196 (14 Haziran 1782).

⁹ Çerkes ve Abazalar arasında Ferah Ali Paşa'nın gayretleri ile sağlanan Osmanlı otoritesi uzun süre daha devam etmiştir. Paul B. Henze, "Circassian Resistance to Russia", *The North Caucasus Barrier: The Russian Advance Towards the Muslim World*, Ed. Maria Bennigsen Broxur, London 1992, s. 74.

kızı ile kendisi evlendikten başka askerlerinin de Çerkes kızları ile evlenmelerini tavsiye etmiştir¹⁰.

Bütün bunlara ilaveten Ferah Ali Paşa, Çerkeslerin Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını sağlayabilmenin bir yolunun da bağlılık yemini ve bu hususta senet almanın gerekliliği olduğu üzerinde durmuştur. Bazı zamanlarda ve ortaya çıkan bazı yeni durumlarda bu uygulamaya devam etmiştir. Bunlardan bir tanesi Ağustos 1783 tarihinde olmuştur. Çerkes ve Abaza kabileleri teker teker Soğucak'a çağrılarak Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacaklarına dair sözlü teminat alınmıştır. (BOA. HH: 1339; Haşim Efendi: 6b, 11a). Bu olaydan kısa zaman sonra Ekim 1783 tarihinde Çerkes ve Abaza kabileleri, son Kırım Han'ı Şahin Giray'ın Kuzey Kafkasya'daki faaliyetleri sırasında gerçekleşmiştir. Şahin Giray, Kuzey Kafkasya'nın bağımsız Kırım'a ait olduğunu iddia etmektedir¹¹. Çerkeslere adamlar göndererek yanında yer almalarını istemiştir. Ferah Ali Paşa, bunun önüne geçmek için çok gayret sarf etmek durumunda kalmış ve birçok kabile-ki Besni, Timürköy, Bjeduş, Hatukay, Jane ve Mehoş- beylerini Ekim 1783 tarihinde Entayir (?) sahrasında toplayarak devlete bağlı kalacaklarına ve hizmetlerine devam edeceklerine ve Şahin Giray'la birlikte hareket etmeyeceklerine dair yemin üzere söz almıştır. (BOA. HH: 1346; 1347).

Tarihsiz bir belgeye göre Ferah Ali Paşa, Jane, Timürköy, Besni, Bjeduş, Hatukay, Mehoş, Abzeh, kabilelerinden yeniden bağlılık ve hizmet üzere senet almıştır. Burada Paşa, ayrıca Soğucak Muhafızı olarak kendisini başbuğ kabul edecekleri maddesini eklemiştir¹². Ahmet Cevdet Paşa, Ferah Ali Paşa'nın yaptığı senetlerden birisini vermiştir. Buna göre, "...Yine bundan sonra, Rusya tarafından kabilelere her ne kadar para verilse dahi, bu millete kız vermek yasaklanıyor ve Rusya'ya Padişah dost olduğu vakit, kabile halkı dost, savaş açıldığı zaman da kabileler savaşta Devlet-i Aliyye'ye yardım etmeyi vaad ediyorlardı...." (Ahmed Cevdet Paşa 1309: 187).

Ferah Ali Paşa'nın valiliği dönemine ait son senet, ölümünden kısa süre öncesine, 1785 yılına tekabül etmektedir. Bu defa Abzeh kabilesi bağlılık bildirmiştir. (BOA. A. DVN. KRM: 3/29). Sebebi ise Rusya'nın Kuban Nehri'nin güneyine, Osmanlı topraklarına girmesidir. Nitekim bu sınır ihlali ilk defa olmuş

¹⁰ Haşim Efendi, *Ahval-i Anapa Ve Çerâkise*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu, Nr. 1569, s. 10a-b; Ayrıca bu suretle Ferah Ali Paşa, Müslüman olmayan Çerkes ve Abazalar arasında İslamiyet'i yaymaya çalışmıştır. Onun bu gayretleri neticesinde birçok Çerkes ve Abaza İslam dinini kabul etmiştir. Ferah Ali Paşa'nın faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Zübeyde Güneş-Yağcı, *Ferah Ali Paşa'nın Soğucak Muhafızlığı (1781-1785)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 1998.

¹¹ Ferah Ali Paşa'nın tayininden sonra 1783 yılında Rusya Kırım'ı topraklarına ilhak ettiğini ilan etmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1. Kısım, Ankara 1995, s. 490-491.

¹² BOA. HH. Nr. 1306, Ferah Ali Paşa ile kabileler arasında senet (tarihsiz); Bu belgede toplanıya katılan beylerin, isimleri ve mühürleri vardır.

bir olay değildir. Birçok defa Rus askerlerinin Kuban Nehri'nin güneyine geçtikleri vakidir¹³. Çerkesler bu olaylara mukabil hareketler içerisine girmektedirler. Osmanlı Devleti, Çerkeslerden yararlanmayı tasarlamış ve bunun için Soğucak Kalesi'ni ve daha sonra Anapa Kalesi'ni yeniden inşa ettirmiştir. Ancak bu savaş zamanı için geçerlidir. Barışta ise antlaşma şartlarına uyulmalı, devletin kontrolünün dışında gelişmelere sebep olacak hareketlerden kaçınılmalıdır. Soğucak ve Anapa muhafızlarının birçoğu bu durumu sağlamak için ellerinden geleni yapmaya gayret etmişlerdir.

Bu nedenle Osmanlı Devleti 1785 yılından itibaren Rusya'ya karşı harekete geçen ve Kuzey Kafkasya'yı bu amaç doğrultusunda bir araya getirmeye çalışan Şeyh Mansur'a da başlangıçta şüpheyle bakmıştır. Ferah Ali Paşa'dan Mansur hakkında bilgi edinmesi istenmiştir. Bu durumda Paşa'nın en büyük endişelerinden birincisi Mansur'un antlaşmaya aykırı, sınırı geçerek Rus bölgesine saldırı düzenlemesidir. İkincisi ise Mansur'un siyasi bir oluşum içerisine girip girmediğidir. Ferah Ali Paşa, gönderdiği adamının geri dönmeden ölmesi üzerine Mansur hakkındaki raporlar, yeni Soğucak Muhafızı Bicanzâde Ali Paşa, tarafından İstanbul'a gönderilmiştir. Raporda Mansur'un Osmanlı Devleti'ne karşı bir hareketin içinde olmadığı özellikle vurgulanmıştır. Fakat Mansur'un Rus topraklarına saldırısının önüne geçilememiştir¹⁴.

Ferah Ali Paşa'nın ölümünden sonra Soğucak ve Anapa Muhafızlığı'na Bicanzâde Ali Paşa tayin edilmiştir. Taun yani vebadan ölen Ferah Ali Paşa vasiyetinde Kuzey Kafkasya'da Osmanlı varlığının devam edebilmesi için ehliyetli kişilerin Soğucak'a gönderilmesinin önemini vurgulamıştır. Ona göre, gelecek kişilerin çalışmaları sayesinde Osmanlı hakimiyeti Kafkasya'da devam edebilecektir. Nitekim Bicanzâde Ali Paşa'nın yaptıkları ve sonrasında meydana gelen olaylar bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bicanzâde Ali Paşa, Faş muhafızlığından mazul birisidir. Amacı, köle ticareti ile iştiğal ederek zengin olmaktır. Anapa'ya geldikten kısa süre sonra köle ticareti ile meşgul olmaya başlamıştır. Bu ve benzeri davranışları tepki çektiği için halk tarafından saldırıya uğramış ve Anapa'dan kaçmak zorunda kalmıştır. Halk Sadaret'e gönderdiği

¹³ Rusya'nın sınırı geçtiğine dair daha Ferah Ali Paşa'nı muhafızlığı döneminde bile birçok belge vardır. Bu belgelerden sadece iki tanesi verilmiştir. BOA. HH, Nr. 1282/A, Murad Giray Sultan'ın Ferah Ali Paşa'ya mektubu, tarihsiz; HH, Nr. 1302, Ferah Ali Paşa'nın Sadâret'e tahrîrâtı, 13 Ramazan 1197 (12 Ağustos 1783); Böyle bir emir Çıldır valisine de gönderilmiştir. BOA. HH, Nr. 324/J, Çıldır Valisi Süleyman Paşa'nın Sadâret'e tahrîrâtı, 16 Safer 1198 (10 Ocak 1784).

¹⁴ Şeyh Mansur ve faaliyetleri hususunda geniş bilgi için bkz. *İmam Mansur*, Tarık Cemal Kutlu, İstanbul 1987; Alexandre Bennigsen, *Un Mouvement Populaire au Caucase d u XVIII' siecle:La Querre Sainté de Sheikh Mansur (1785-1794)*. Page Mal conue et Controverse'e de Relation Russo-Tuques", *Cahier du Monde Russe et Sovietique*, Vol.V, No. 2, (April -June 1964) s. 171-195; Zübeyde Güneş-Yağcı, *A Chechen National Hero of the Caucasus in the 18th Century: Sheikh Mansur*, *Central Asian Survey*, XXII/1, (March 2003), s. 103-115; Julietta Meskhidze, "Imam Shaykh Mansur: A Few Stanzas to a Familiar Portrait", *Central Asian Survey*, XXI/3, (2002), s. 301-324.

mahzar ile yeni bir muhafız tayin edilmesini istemiştir. Bunun üzerine Çorum Sancağı mutasarrıfı İpeklizâde Mustafa Paşa, Soğucak ve Anapa Muhafızı olarak görevlendirilmiştir. Mustafa Paşa, Anapa'ya geldiği ilk andan itibaren Ferah Ali Paşa'nın izlediği politikayı izlemeye gayret etmiştir. Onun gibi Çerkeslerle evlilik bağı kurmuştur. Hatta Kuban Nehri'nin kuzeyinden güneyine göç etmek zorunda kalan ve Ferah Ali Paşa tarafından Anapa ve civarına yerleştirilen Nogaylardan da kız almıştır. (Gökçe 1979: 134). Evlilik bağı yanında bölgede Osmanlı hakimiyetini sürdürmek ve halen devam eden barışa hanel gelebilecek olayların önüne geçmek için Çerkes ve Abazalardan bağlilik senedi almayı da ihmal etmemiştir.

İpeklizâde Mustafa Paşa'nın aldığı senet tespit edebildiğimiz kadarıyla Ferah Ali Paşa'nın aldığı söz ve senetlerden biraz daha geniş kapsamlıdır. Bunun sebebi muhtemelen Ferah Ali Paşa'nın ve aynı zamanda Mustafa Paşa'nın da divan katibi olan Haşim Efendi'nin Mustafa Paşa'ya gerekli tavsiyeleri vermiş olmasıdır. Haşim Efendi, Ferah Ali Paşa'nın yanında görev yaptığı süreçte gözlemlerini ve tecrübelerini Mustafa Paşa'nın başarılı olması için kullanmıştır. (Haşim Efendi: 62a; Ahmed Cevdet Paşa 1309: 234-235). Çünkü o da Kuzey Kafkasya'da Osmanlı hakimiyetinin devam edebilmesi için bölgedeki yöneticilerin bölgenin şartlarını ve halkın örf ve adetlerini iyi bilmesi gerektiğinin önemini bilen birisidir. Bu senedin en önemli maddelerinden birkaç tanesi şöyledir: (Gökçe 1979: 134).

Madde 1: Fî-mâba'd Devlet-i Âliyye'nin dostuna dost, düşmanına düşman olmak.

Madde 2: Gerekince, eskisinden daha kuvvetli bir bağla, münâsib şekilde Devlet-i Âliyye halkı olarak Anapa muhâfızlığının emr ve re'yiyle hareket ve daim eylediği mahalde isbat-ı vücut etmek.

Madde 3: Devlet-i Âliyye ile Rusya Devleti arasında lede-l-musâlâha Kuban nehri hudut olup öte yakasında olan Rusya arazisine hilâf-ı şurût-ı musâlâha Rusyalunun emvâl ve hayvânâtına sîrren ve alenen bir türlü zarar ve hasârât etmemek.

1787 yılında Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşının başlaması üzerine Osmanlı Devleti açısından çeşitli vesilelerle bağliliklarını bildiren Çerkeslerin savaşta Osmanlı Devleti'nin yanında yer almalarını beklemek çok doğaldı¹⁵. Nitekim işgalci bir güç olarak gördükleri Rusya'ya karşı savaşı bir görev olarak görmekte idiler. Osmanlı-Rus savaşının büyük bir kısmı da Kafkasya'da cereyan etmiştir. Osmanlı Devleti, Kafkasya'da Rus ilerleyişini durdurmak amacıyla Canik muhassılı Canikli Ali Paşa'nın oğlu Battal Hüseyin Paşa'yı Kafkas Seraskeri tayin ederek Anapa'ya göndermiştir. Zaten Ruslar da savaş başlar başlamaz Kuban

¹⁵ Ayrıca bu savaşta Dağıstan ve Azerbaycan Hanları'ndan da istifade etmek istemiştir. Bu amaç doğrultusunda mektup gönderilen hanların listesi için bkz. Sema ışıktan, "1787-1792 Osmanlı-Rus Harbi Sırasında ve Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Dağıstan Hanları İle Münasebetleri", *Kafkas Araştırmaları I*, İstanbul 1992, s. 35-36.

Nehrin'i geçmişlerdir. Battal Hüseyin Paşa'nın komutasındaki savaş, Paşa'nın Rusya'ya teslim olması neticesinde tam bir bozgunla sonuçlanmıştır¹⁶. Bunun üzerine Ruslar Anapa Kalesi'ni ele geçirmek için harekete geçmişlerdir. Üçüncü saldırıda Rusya'nın eline geçen Anapa Kalesi'nde İpeklizâde Mustafa Paşa ve İmam Mansur da vardır. Kafkas Harekâtı adı verilen bu savaşta Çerkeslerin büyük çoğunluğu Battal Hüseyin Paşa'nın emrine girmiştir¹⁷.

Savaş sonrasında imzalanan Yaş Antlaşması ile Anapa Kalesi Osmanlı Devleti'ne iade edilmiştir. Ruslar, bu antlaşmaya bir madde koydurarak, Çerkeslerin sınır ihlalinde Rus topraklarında verdikleri zararın Osmanlı Devleti tarafından tazmin edilmesini istemişlerdir¹⁸. Böylece barış zamanı sınır ihlallerinin önemi artmıştır. Çünkü Rusya, Çerkeslerin sınırı geçmeleri durumunda verdikleri zararı tespit ederek Osmanlı Devleti'ne bildiriyor ve zararın ödenmesini istiyordu. (Gökçe 1979: 171).

Yaş Antlaşması'ndan sonra Kuzey Kafkasya için Rusya ile savaş bitmiş değil, tam tersine kesafet kazanmıştır. Çerkesler, Lezgiler, Çeçenler gibi Kuzey Kafkasya'nın sakinleri savaşa devam etmişlerdir. Artık Osmanlı Devleti için onları durdurmak çok zor görünmektedir. Zaten Osmanlı Devleti'nin Kafkas sakinleri üzerindeki nüfuzunun derecesi farklılık arz etmektedir. Dikkat edilirse senet alınması genellikle Çerkes, Abaza ve Nogaylar için geçerlidir. Lezgiler ve Çeçenler için aynı durumu söylemek mümkün görünmemektedir. Buradan Çerkes, Abaza ve Nogaylar üzerindeki Osmanlı nüfuzunun daha fazla olduğu söylenebilir (Gökçe 1979: 1173).

Savaş sırasında ve sonrasında tayin edilen muhafızlar gereği gibi çalışmamışlar ve bu nedenle de istenilen sonuca ulaşamamışlardır. Hatta birçoğu görev yerleri olan Anapa'ya hiç gitmemişlerdir. Bunlardan birisi de Kuğu Oğlu Süleyman Paşa'dır. Bunun üzerine Devlet, Mustafa Paşa'yı Anapa Muhafızlığı'na atanmıştır. Mustafa Paşa, en kısa zamanda gerekli hazırlıklarını yaparak görevinin başına gitmiştir. (Gökçe 1979: 177). Anapa Kalesi'nin tamir ve tahkimine önem vermesinin yanı sıra Mustafa Paşa, Çerkes ve Abazaları yeniden itaat altına almak amacıyla eski yönetime başvurmuş ve onlardan senet almak suretiyle bağlılıklarının teyidini istemiştir. İpeklizâde Mustafa Paşa gibi, Çerkes ve Abazaların her birinden ayrı ayrı senet almıştır (Ek).

¹⁶ Edib Mehmed Emin Efendi, *Edib Efendi Tarihi*, Üniversite Kütüphanesi, Nr. TY. 3220. s. 88a; Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, s. 159; Battal Hüseyin Paşa 1799 yılına kadar Rusya'da kalmış daha sonra affedilerek geri dönmüştür. Canay Şahin, *The Rise and Fall of an Ayân Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizâdeler*, Bilkent Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 64-70.

¹⁷ Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, s. 158.

¹⁸ Kuban'ın sol tarafında mütemekkin tavâ'if ve kabâ'il-i Devlet-i Rusyalu zabtında olan memleketlere tecâvüz etmeyüp ızrârdan men' oluna. Ve eğer def'-i zarar müddet-i mu'ayyene zarfında hâsıl olmaz ise vukû bulan zararı Devlet-i Aliyye Hazînesi'nden ber-vech-i tazmîn edâ ede. *Osmanlı Rus İlişkileri Tarihi (Ahmet Câvid Bey'in Müntehabâtı)*, s. 705.

Senet alma olayı 1800 yıllarda da devam etmiştir. Nitekim Fransız Şövalye Taitbout De Marigny, Kuzey Kafkasya'ya yaptığı geziyi ele alan *Çerkesya Seyahatnamesi* adlı eserinde 1824 yılında dönemin Anapa Muhafızı Seyyid Ahmed Paşa'nın da Çerkes liderleri toplayarak bağlılık yemini etmelerini istediğini yazmaktadır. Çerkeslerin birçoğu Seyyid Ahmed Paşa nezdinde Osmanlı Devleti'ne bağlılık yemini etmişlerdir. (Şövalye Taitbout De Marigny 1996: 156). Ancak Seyyid Ahmed Paşa için bu hiç de kolay geçmeyen bir süreçtir. Çünkü yemin alınmadan önce Sadaret'e yazdığı yazısında Çerkesleri celbe muvaffak olamadığını bildirmektedir. Hatta Seyyid Ahmed Paşa, yemin almanın yeterli olmadığını düşünmüş olmalı ki, Çerkes beylerinin çocuklarını Anapa'da rehin olarak mecburi ikamete tabi tutmuştur¹⁹.

Bütün bunlara rağmen Seyyid Ahmed Paşa, 15 Kasım 1824 tarihinde görevden alınmış ve yerine Trabzon valisi Çeçenzâde Hasan Paşa atanmıştır. Bu defa devlet, Hasan Paşa'dan emir göndererek Çerkeslerin ve Abaza beylerinin itaat altına alınmasını, hala Müslüman olmayanlar var ise İslamiyet'e davet edilmesini istemiştir. (Ahmed Lütfi Efendi, 1999: 170-171). Hasan Paşa, yukarıda adlarını verdiğimiz kabilelerin beylerini Anapa'ya davet etmiştir. Farklı olarak bu defa Gerkini, Karaçay, Kabartay, Barakay, Kazılbekit, Şegerey (?) beyleri de vardır. Üç ay süren müzakerelerden sonra beylerin birçoğu ile anlaşma sağlanmış ve devlete sadakat üzere hareket edeceklerine dair söz vermişlerdir²⁰. Ayrıca Hasan Paşa, söz veren beylerden tek tek senet almıştır. Söz vermeyen Yalı Boyu'ndaki beylere Hasan Paşa, hediye göndermiştir. Bu suretle bağlılıklarını sağlamaya çalışmıştır. (BOA. HH: 44590/V). Hatta Hasan Paşa, kabilelerden yeminlerinin devam etmesi amacıyla aynen Seyyid Ahmed Paşa gibi rehin almıştır²¹.

Bundan sonra Hasan Paşa, Çerkes ve Abazaların bir kısmını askeri düzen altına alabilmek için çaba göstermiş ve hatta askeri talimler bile yaptırmaya başlamıştır. Rusya, bu durumu elçisi aracılığı ile Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir. Yapılan değerlendirmelerden sonra Rusya'nın bu konu ile alakasının olamayacağı cevaben elçiye iletilmiştir. (Ahmed Lütfi Efendi, 1999: 171). Kısa süre sonra çıkan 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında özellikle ani baskınlar ve vur kaç taktiği kullanarak

¹⁹ BOA. HH, Nr. 33888/A, Anapa'ya giden Seyyid Mehmed'in Sadâret'e takriri, 12 Cemaziyevvel 1239. (14 Ocak 1824); Ali Arslan; "Rusya'nın Kırım ve Gürcistan'ı İlhakından Sonra Osmanlı Devleti'nin Çerkes Kabileleri İle Münasebetleri (1784-1829)", *Kafkas Araştırmaları I*, İstanbul 1992, s. 49; Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*; s. 216.

²⁰ BOA. HH, Nr. 44569/H, Anapa muhafızı Hasan Paşa'dan gelen kaime, 25 Rebiülahir 1242 (26 Kasım 1826); Rus kaynakları Hasan Paşa'nın bu teşebbüsünün akim kaldığı görüşündedirler. Mustafa Aydın, XIX. *Yüzyılda Kafkaslarda Nüfûz Mücâdeleleri (1800-1830)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış doktora Tezi, İstanbul 2001, s. 169.

²¹ Mustafa Aydın, rehin alınan kabilelerin tam listesini vermiştir. Mustafa Aydın, XIX. *Yüzyılda Kafkaslarda Nüfûz Mücâdeleleri*, s. 170, dipnot 129.

Çerkes ve Abazalar Osmanlı Devleti yanında Rusya ile savaşmışlar ve Kafkasya’da bu anlamda hizmetleri büyük olmuştur. (Gökçe 1979: 219).

Senetlerde ortak noktalardan bir tanesi senedi imzalayanların Osmanlı Devleti’nin bendesi olduklarını beyan etmeleridir. Osmanlı Devleti’nin dostuna dost düşmanına düşman olmak esası üzerine senetler inşa edilmiştir.

Bir diğer ortak nokta gerektiğinde muhafızların başbuğluğunda hareket edeceklerini kabul etmeleridir. Mesela Timürköy, Besni, Bjeğuğ, Hatukay, Abzeh²² ve Mehoş kabileleri ile Ferah Ali Paşa arasında yapılan senette Ferah Ali Paşa’yı başbuğ olarak tanıdıklarını ifade etmişlerdir²³. Tabii ki Osmanlı Devleti’nin Soğucak Muhafızı olarak.

Ayrıca senetlerde dikkati çeken husus, Rusya ile barış yapıldığı, Kuban Nehri’nin sınır olarak tespit edildiği ve sınır ihlalinin yapılmaması gerektiğidir. Buna bağlı olarak Rusya ile barış zamanı savaşmamaları ve sınır ihlalinde bulunmamalarıdır. Bu önemli bir husustur. Çünkü Osmanlı Devleti’nin Kafkasya politikası değerlendirilirken “barış zamanı savaşmayın savaş ilan edildiğinde ise Osmanlı Devleti’nin yanında savaşın” emrinin verilmesi kimi araştırmacılar tarafından eleştirilmektedir. Burada Osmanlı Devleti açısından önemli olan nokta Küçük Kaynarca Antlaşması ve sonraki antlaşmalar gereği Osmanlı toprağı, dolayısıyla Osmanlı tebaası olan Çerkeslerden devletin diğer tebaası gibi savaşa neden olabilecek davranışlardan kaçınılmasını talep etmesidir.

Her şeye rağmen eğer sınır ihlali gerçekleşir ve Rus topraklarına saldırı olursa ele geçirilen mal ve hayvanlar bir an önce iade edilmelidir. İade edildiğinde Rusların Yaş Antlaşması gereği zararın tazmini taleplerinin önüne geçilmiş olacaktır.

Bütün bu çabalar Osmanlı Devleti açısından Rusya ile mücadelenin bir parçası olduğu gibi aynı zamanda yine aynı amaca yönelik olarak Kuzey Kafkasya’da otorite kurmanın ya da

kalabilmenin yollarından bir tanesidir. 1781 yılında Soğucak Muhafızlığı’na atanan Ferah Ali Paşa’nın başlattığı Çerkes ve Abazalardan yemin ve hatta senet üzere söz alınması uygulaması daha sonraki muhafızlar tarafından da devam ettirilmiştir. Özellikle İpeklizâde Mustafa Paşa, Mustafa Paşa, Seyyid Ahmet Paşa ve Hasan Paşa’nın bu anlamdaki çabaları önemli bir yere sahiptir. Ancak gerek yaşam biçimleri, adetleri ve gerekse bölgede Rusya’nın faaliyetleri neticesinde onları tam anlamıyla kontrol etmek mümkün olmamıştır Bütün bunlara rağmen

²² Belgelerde Abazek, abzek şeklinde yazılmaktadır.

²³ ... ez kadîm Der âliyyeye dâim-ül-karara sadık ve ubûdiyyetimiz der-kâr ve ahd ü mîsâkımız âşikâr olduğundan başka bundan akdem Soğucak Muhâfazasıyla tesviye-i umur-u husûsumuza me’mûr ve cümleye başbuğ tayin buyrulan Saâdetlü Ferah Ali Paşa hazretleri cümlemizi isticlâb ve Soğucak piş-gâhına istihzâr ve teyid-i esas-ı ubûdiyyetimiz için tekrar cümlemize yemin ve mertebe hidemat-ı din-i devlete bez-i iktidâr eylediğimiz der-kâr olub..... BOA. HH 1306.

ortaya konulan politikanın semeresini verip vermediği konusu tartışılmakla birlikte bölgenin durumu göz önüne alındığında başarı oranının daha yüksek olduğunu söylemek sanırım yanlış bir tespit olmayacaktır. Nitekim bütün aksaklıklara rağmen Müslüman Çerkeslerin ve Abazaların büyük bir çoğunluğu 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra 1829 Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'dan tamamen ayrılncaya kadar geçen süreçte yapılan Osmanlı-Rus savaşlarından Osmanlı Devleti'nin yanında yer almışlardır.

Ek²⁴:

Anapa Kal'ası civârında kâin Abaza kavmi işarından Abazek nâm cesim kabilenin özdenleri ve ihtiyar ve hacılar ve söz sahiplerinin nezd-i çâkerîde medâr-ı ahd ü misâk idüb savb-ı çâkerîye virüb hıfz olunan memhûr senedlerinin sûretidir.

Bâis-i ahidnâme ve misâkımız oldur ki,

Bizler Abazek kabilesinin özden ve sipahi ve hacılar ve ihtiyar ve söz sahipleriyiz. Devlet-i Âliyye-yi ebed-ül-istimrâr ve Saltanat-ı Seniyye-i sermedü-l sadık-ül-hal bir halkı olduğumuz ecilden şîrâze-i irtibâtımız hâla Anapa muhâfızı vezîr-i mükerrer devletlü Es-seyyid Mustafa Paşa Hazretlerinin tedâbîr-i hüsnîyle (?) taht-ı zâbıtaya idhal olunmak ümidiyle işbu iki yüz dokuz senesi Rebiülevvelinin evâhîrinde nezd-i vezirânelerine gelüb Devlet-i Âliyye kulluğu tahtında olmalarımız istihsâl-i esbabı zımında lazım gelen tedâbîri müzâkere iderek bu vechile ahd ve andımız beyân olunur ki,

Evvelki madde: Mukaddem ve muahharen ve bundan böyle Devlet-i Âliyyenin dostuna dost ve düşmanına düşman olmak

İkinci madde: Fî-mâba'd vücûhla ahardan kat-î şitâ-i münâsebet ve Devlet-i Âliyye halkı olarak ancak Anapa muhâfızı bulunan vüzerâ'-yı a'zam hazretlerinin emr-ü rey-i tahtında olunarak tayin eylediği mahalle isbât-ı vücûd etmek.

Üçüncü madde: Devlet-i Osmaniye ile Rusya Devleti beyninde lede-l musâlâha Kuban Nehri hudûd olup öte yakasında olan Rusiyye arâzisine hilâf-ı şurût-u musâlâha Rusya emvâl ve hayvânına gerek sırran ve aleniyyen bir dürlü zarar ve hasâr itmemek.

Dördüncü madde: Ve eğer alınmış mâl ve hayvân içlerimizde var ise şurût-u musâlâha üzere Rusyaya red ve teslim itmek.

Beşinci madde: Kalalu ve Adalu ve Nogaylu ve muhâfızlara müteallik tüccar makulesi kabilemiz derûnuna gelüb ticaret eylediklerinde emînen ve sâlimen ticaret

²⁴ BOA. CD, Nr. 7314, Anapa Muhafızı Hasan Paşa'nın Sadâret'e tahrîrât, 25 Ra 1209 (20 Ekim 1794)

idüb bir dürlü garaz ve avz zımnında hidmet-i ticaretlerinde mani olmayub zarar ve ziyân olmamak.

Altıncı madde: Kabilemiz derûnuna gelüb giden tüccar ve ebnâ'-yi sebili kabilemiz hudûdundan ihrâc edinceye kadar iktizâ'sı vechile yanına Şegara (?) ta'bir olunur kılavuz tayin iderek emînen ve salîmen kabilemiz hudûdundan ihrâc etmek.

Yedinci madde: Gerek Anapa muhâfızları dâiresinden ve Kalalu ve Adalu ve Nogayludan bir dürlü töhmet ile firâren kabilemiz derûnuna gelüb valiler taraflarından ihkak-ı hakk için matlub buyrulduzu geldükde bizlere konak oldu da'vâsıyla tevkif olunmayub der akîb teslim itmek.

Sekizinci madde: Kal'a amelesi ve ahâlîsi ve muhâfız-ı askerden bir bahane ile diğerkabileye firâr idüb ve ol kabileden birisi ol kimesneyi kabilemizden birisine fûrûht eyledik ol makule ihtifâ' olunmuyub muhâfızlara ihbâr ve her kim fûrûht itmiş ise anı dahi bildirmek.

Dokuzuncu madde: Anapa muhâfızlarının taht-ı hükümetlerinde halk beyninde hasb-el-iktiza da'vâ ve nizâ' zuhurunda şer'i ile yâhûd adet-i kabâ'il üzere ehl-i kabile ile fasıl olundukta hakk-ı zâhir olundukdan sonra hakka râzî olmayub şer'i olan herhangi bir taraf olur ise muhâfızlar taraflarından ve kabilemiz taraflarından sahiblik ve tarafgirlik olmamak işbu sebt ve beyân olunan dokuz madde üzere ahd ve yemîn eylediğimiz ecilden fi-mâba'd düstûr-ül-amel ve mahfuzu'l-halel olmak üzere işbu memhûr senedin tahrîr ve ahid ve Anapa muhâfızı bulunanlar taraflarında mahfûz olmak için arz ve takdîm olunmuşdur. Fi 25 Rebiülevvel 1209 (20 Ekim 1794)

KAYNAKLAR

A.RSK. Nr. 1601

A. DVN.DVE. Nr. 17/77

A. DVN.KRM. Nr. 3/29

Ali Emiri: Nr. 16587

CAs: Nr. 14466, 1006

CD: Nr. 7314

HH: Nr. 1339, 1346, 1347, 1306, 1282/A, 1302, 324/J, 33888/A, 44569/H, 44590/V

MD: Nr. 178, . 181.

Ahmed Cevdet Paşa (1309), **Tarih-i Cevdet**, II, İstanbul.

Ahmed Lütfi Efendi (1999), **Vak'anüvîs Ahmed Lütfi Efendi Tarihi**, Haz. Ahmet Lütfi Kazancı, İstanbul: Yapı Kredi Yay.

ARSLAN Ali (1992), "Rusya'nın Kırım ve Gürcistan'ı İlhakından Sonra Osmanlı Devleti'nin Çerkes Kabileleri İle Münasebetleri (1784-1829)", **Kafkas Araştırmaları I**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay., s. 40-46.

BAJ Jabağhi (1999), **Çerkezler**, Ankara: İtalic.

BALA, Mirza (1993), "Çerkesler", **İA**, III, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., s. 375-386-

BENNİGSEN Alexandre (1964), "Un Mouvement Populaire au Caucase du XVIII^e siècle: La Querre Sainté de Sheikh Mansur (1785-1794). Page Mal connue et Controverse'e de Relation Russo-Tuques", **Cahier du Monde Russe et Sovietique**, V/2, s. 171-195

BERKOK İsmail (1958), **Tarihte Kafkasya**, İstanbul:

Edib Mehmed Emin Efendi, **Edib Efendi Tarihi**, Üniversite Kütüphanesi, Nr. TY. 3220.

GÖKÇE Cemal (1979), **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti**, İstanbul: Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yay.

GÜNEŞ-YAĞCI Zübeyde (1998), **Ferah Ali Paşa'nın Soğucak Muhafızlığı (1781-1785)**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun.

Haşim Efendi; **Ahval-i Anapa Ve Çerâkise**, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu, Nr. 1569.

HENZE Paul B. (1999), "Circassian Resistance to Russia", **The North Caucasus Barrier: The Russian Advance Towards the Muslim World**, Ed. Maria Bennigsen Broxur, London: Hurst & Company, s. 62-112.

IŞIKTAN Sema (1992), "1787-1792 Osmanlı-Rus Harbi Sırada ve Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Dağıstan Hanları İle Münasebetleri", **Kafkas Araştırmaları I**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay., s. 34-44.

İmam Mansur (1987); Tarık Cemal Kutlu, İstanbul: Bayrak Yay.

KARAGÖZ Rıza (2003), Canikli Ali Paşa, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

KÖSE Osman (2006), **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

MESKHİDZE Julietta (2002), "Imam Shaykh Mansur: A Few Stanzas to a Familiar Portrait", **Central Asian Survey**, XXI/3, London: Taylor & Frankis, s. 301-324.

Mustafa Nuri Paşa (1987), **Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi III-IV**, Sad. Neşet Çağatay, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 62-111.

Osmanlı Rus İlişkileri Tarihi (Ahmet Câvid Bey'in Müntehabâtı), Haz. Adnan Baycar, İstanbul: 2004.

ŞAHİN Canay (2003), The Rise and Fall of an Ayân Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizâdeler, Bilkent Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara.

Şövalye Taitbout De Marigny (1996), **Şövalye Taitbout De Marigny'nin Çerkesya Seyahatnamesi**, Çev: Aydın Osman Erkan, İstanbul: Nart Yay.

UZUNÇARŞILI İsmail H. (1995), **Osmanlı Tarihi**, IV/1. Kısım, Ankara: Türk Tarih Kurumu.